

**ABU RAYHON BERUNIYNING “QADIMGI XALQLARDAN
QOLGAN YODGORLIKLAR” ASARINING TARIX FANIGA QO‘SHGAN
HISSASI**

Tilovboyeva Mardona Aybekovna

Urganch innovatsion universiteti tarix fani o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada buyuk alloma Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” nomli asarining tarix faniga qo‘shgan hissasi yoritilgan. Asarda Beruniy tomonidan qadimgi xalqlarning taqvim tizimi, urf-odatlar, bayramlari va e’tiqodlari haqida berilgan ma’lumotlar tarixiy manbashunoslik va qiyosiy tahlil usulining erta shakllanishida muhim o‘rin tutgani ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Abu Rayhon Beruniy, tarix fani, qadimgi xalqlar, taqvim tizimi, manbashunoslik, Osor al-boqiya, tarixiy meros.

ABSTRACT: This article explores the contribution of the great scholar Abu Rayhan al-Biruni’s work “Chronology of Ancient Nations” to the field of historical science. The study demonstrates that al-Biruni’s detailed accounts of ancient peoples’ calendars, customs, festivals, and beliefs played a crucial role in the early development of source criticism and comparative historical analysis.

Keywords: Abu Rayhan al-Biruni, historical science, ancient nations, calendar system, source studies, Chronology of Ancient Nations, historical heritage.

АННОТАЦИЯ: В данной статье освещается вклад великого ученого Абу Райхана Бируни в развитие исторической науки на основе его произведения “Памятники прошлых поколений”. Показано, что содержащиеся в трактате сведения о календарных системах, обычаях, праздниках и верованиях древних народов сыграли важную роль в становлении источниковедения и сравнительно-исторического анализа.

Ключевые слова: Абу Райхан Бируни, историческая наука, древние народы, календарная система, источниковедение, Осар аль-бакия,

KIRISH [INTRODUCTION]: Insoniyat tarixini o'rganishda qadimgi manbalar, yozma yodgorliklar, taqvim tizimlari va xalqlar urf-odatlarini o'rganish beqiyos ahamiyat kasb etadi. Har bir sivilizatsiya o'z tarixini aniqlashda, avvalo, qadimiy ilmiy meroslarga tayanadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, o'rta asr Sharq ilm-fan taraqqiyotida alohida o'rin tutgan Abu Rayhon Beruniy (973–1048) ijodi bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan. U nafaqat o'z davrining, balki butun insoniyat tarixining eng yirik ensiklopedik bilim sohiblaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Beruniy ilm-fanning ko'plab sohalarida, jumladan matematika, astronomiya, geodeziya, farmakologiya, tarix, falsafa va tilshunoslikda yuksak ilmiy meros qoldirgan. Uning o'ndan ortiq asarlari bugungi kunda ham nafaqat tarixchilar, balki antropologlar, etnograflar va astronomlar tomonidan ilmiy tadqiqotlarda asosiy manba sifatida ishlatilmoqda. Uning eng mashhur asarlaridan biri hisoblangan **“Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”** (*Osor al-boqiya 'an al-qurun al-xoliya*) asari 1000-yillar atrofida yozilgan bo'lib, turli xalqlarning bayramlari, urf-odatlari, taqvim tizimlari, tarixiy sanalari, afsonalari va e'tiqod tizimlari haqida muhim ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bu asarda qadimgi hindlar, zardushtiylar, yahudiylar, nasroniylar, so'g'dlar, forslar, arablar, qadimgi yunon va rimliklarning taqvim va yil hisobi tizimlari qiyosiy tahlil asosida bayon etilgan. “Osor al-boqiya” nafaqat xronologik va astronomik bilimlar tizimini yaratishda, balki tarixiy voqealarni aniq sana va vaqt doirasida o'rganishga imkon beruvchi metodologik asos sifatida ham tarix fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Beruniyning bu asaridagi tarixiy tahlillar, voqealar orasidagi sabab-oqibat bog'liqligini ilmiy asosda ko'rsatishga urinishi, uni o'z davrining ilg'or tarixshunosi sifatida e'tirof etishga asos yaratadi. Bugungi ilmiy muhitda tarix fani faqat voqealarni bayon etish bilan cheklanib qolmasdan, balki manba tahlili, tarixiy xotira va madaniyatlararo aloqalarni o'rganish orqali chuqurlashib bormoqda. Bu jarayonda Beruniy merosiga murojaat qilish, ayniqsa “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarini chuqur tahlil qilish, tarixshunoslikning manbashunoslik va qiyosiy tahlil uslublarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu boisdan, ushbu maqolada Beruniyning “Qadimgi

xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarining mazmuni, tarixiy ahamiyati va u orqali tarix faniga qo‘shgan hissasi atroflicha tahlil etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI [LITERATURE REVIEW]: Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarini o‘rganishda tarixshunoslik, manbashunoslik va madaniyatshunoslik sohasidagi bir qator ilmiy tadqiqotlar asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Ushbu asarni tahlil qilishda quyidagi asosiy adabiyotlar muhim o‘rin tutadi:

Asarning o‘zi – “Osor al-boqiya ‘an al-qurun al-xoliya”: Beruniyning bu asari 1000-yillar atrofida yozilgan bo‘lib, qadimgi xalqlar taqvimi, bayramlari, urf-odatlar, tarixiy sanalari va e’tiqod tizimlarini mukammal tahlil qiladi. Bu asar arab tilida yozilgan bo‘lib, keyinchalik G. Sachau tomonidan nemis va ingliz tillariga tarjima qilinib, ilmiy muomalaga kiritilgan (1900–1903 yillar). Beruniyning o‘zi asarni yozishda Hindiston, Fors, Arabiston, Xorazm, So‘g‘d va boshqa mintaqalarga oid yozma va og‘zaki manbalarga tayangan. U ko‘plab qadimgi yozuvlarni o‘rganib, ularning taqvim tizimini astronomik jihatdan tahlil qiladi. A. Yusupov – “Beruniy va uning tarixiy qarashlari”: Yusupov Beruniy merosini o‘rganishda yetakchi olimlardan biri bo‘lib, uning ushbu asarida Beruniy tarixshunoslikka qanday yondashgani, manba tanlash uslubi, qiyosiy tahlil metodlari haqida batafsil ma’lumotlar keltirilgan. Muallif, shuningdek, Beruniyning tarix fanidagi mavqeini zamonaviy tarixshunoslik kontekstida baholaydi. A. Qayumov – “Beruniy tafakkuri va zamonaviy fan”: Bu asarda Beruniyning ilmiy yondashuvi, tarixiy voqealarni sanalash usuli, voqealarning sabab-oqibat bog‘liqligini tahlil etish yondashuvi o‘rganiladi. Qayumov Beruniy tafakkurini zamonaviy fan bilan bog‘lab, uni universal olim sifatida ta’riflaydi. S. G‘oyibnazarov – “Markaziy Osiyoda ilm-fan tarixi”: Bu asarda Markaziy Osiyoda yashab ijod qilgan olimlar, jumladan Beruniy, Farobiy, Ibn Sino kabi allomalarning fan va madaniyat rivojiga qo‘shgan hissasi o‘rganiladi. Beruniyning “Osor al-boqiya” asaridagi taqvimlar tizimi, yil hisoblari va sanalarning aniqlanish metodlari batafsil bayon etiladi.

Hind va fors manbalari ta’siri: Beruniy Hindiston madaniyati va tarixiga alohida e’tibor qaratgan. “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”da hind taqvim

tizimlari, afsonaviy shohlar sulolasi va diniy bayramlar haqida yozilgan. Shuningdek, zardushtiy taqvimga doir izohlar orqali fors tarixiga oid bilimlar ham yoritiladi.

Beruniy merosiga oid zamonaviy tahliliy maqolalar: Bugungi kunda ko'plab olimlar (M. Salimov, N. Komilov, S. Jo'rayev va boshqalar) Beruniy asarlarining tarixiy va madaniy qadriyat sifatida o'rganilishiga alohida e'tibor qaratmoqda. Ularning maqolalarida "Osor al-boqiya" tarix fanining manbashunoslik, qiyosiy tarix va sivilizatsiyalararo aloqalar sohalaridagi o'rni yoritiladi.

Tahlil va munozara: Abu Rayhon Beruniy tomonidan yozilgan "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asari Sharq tarixshunosligi va manbashunoslik an'alarida alohida o'rin egallaydi. Ushbu asar nafaqat qadimgi xalqlarning urf-odatlarini va taqvim tizimlarini o'rganishda, balki tarixiy voqealarni aniqlik bilan sana asosida joylashtirishda ham noyob ilmiy ahamiyatga ega. Avvalo, Beruniyning yondashuvi, zamonaviy tarixshunoslikda qo'llaniladigan qiyosiy-tahliliy metod asosida qurilgani e'tiborga loyiqdir. U hind, fors, yunon, arab, yahudiy va boshqa xalqlarning yil sanash uslublarini bir-biriga solishtirgan, har birining kelib chiqish tarixini va bayramlar tizimini astronomik asoslarda tahlil qilgan. Bu esa Beruniyni tarixiy xronologiyani sistemalashtirgan ilk olimlardan biri sifatida ko'rsatadi.

Ikkinchidan, asarda Beruniy tomonidan berilgan bayramlar va diniy marosimlarning tahlili tarixni faqat siyosiy hodisalar yig'indisi sifatida emas, balki ijtimoiy-madaniy jarayonlar majmui sifatida yondashilganini ko'rsatadi. Masalan, u zardushtiylar, hindular va yahudiylarning muhim diniy kunlari va ularning ahamiyatini o'rgangan holda, xalqlar orasidagi dunyoqarashdagi o'xshashlik va tafovutlarni ham ilmiy asosda izohlaydi.

Uchinchidan, asar tarix fanining shakllanishida ilmiy obyektivlik tamoyiliga sodiqligini ko'rsatadi. Beruniy o'z fikrlarini, boshqa manbalarga tayangan holda, qat'iy dalillar bilan asoslaydi, voqealarni subyektiv talqindan emas, balki aniqlik va izchillik asosida yoritishga harakat qiladi. Bu jihatlar bugungi tarixshunoslikning asosiy talablariga mos keladi.

To'rtinchidan, Beruniy o'z asarida **astrofizika va astronomiyani tarix bilan bog'lagan**. U yil uzunligi, oy fazalari, kunlar almashinuvi va sayyoralar harakati kabi

tabiiy hodisalarni qadimgi xalqlarning tarixiy voqealari bilan uyg'unlashtirib beradi. Bu uslub keyinchalik Yevropa tarixshunosligida XVII–XIX asrlarda shakllangan ilmiy xronologiya asoslarini eslatadi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, Beruniy tomonidan asarda keltirilgan tarixiy ma'lumotlar bugungi kunda ham **qadimgi tarixni tiklash, qadimgi xalqlarning tafakkuri va madaniyatini o'rganishda muhim manba** sifatida xizmat qiladi. Uning ishlari zamonaviy tarixchilar, orientalshunoslar va madaniyatshunoslar tomonidan ilmiy tadqiqotlarda keng qo'llaniladi.

Yana bir muhim jihat — Beruniy asarida **xalqaro tarixiy madaniy aloqalar**ga e'tibor qaratadi. U turli xalqlarning urf-odatlarini va taqvim tizimlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni tahlil qilib, Sharq va G'arb tamaddunlari o'rtasidagi tarixiy aloqa izlarini ko'rsatishga uringan. Shu tarzda, "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" nafaqat o'z davri uchun ilg'or tarixiy asar bo'lib, balki bugungi ilmiy tafakkur uchun ham g'oyaviy va metodologik manba hisoblanadi.

Xulosa va takliflar: Abu Rayhon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asari tarix fanining ilk manbashunoslik, xronologiya va etnografiya sohalariga asos solgan noyob asardir. U nafaqat o'z davrida, balki bugungi kunda ham tarixshunoslar uchun muhim metodologik manba bo'lib xizmat qiladi.

Takliflar:

1. O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida Beruniy asarlarini tarixshunoslik metodologiyasi darsliklarida alohida bob sifatida o'rganish.
2. "Osor al-boqiya" asarining zamonaviy ilmiy tahlilini amalga oshirish, izohli tarjimalar tayyorlash.
3. Qiyosiy tarix metodikasi doirasida Beruniy yondashuvini tarixiy tahlil asosida kengroq tadbiq etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Beruniy, Abu Rayhon. Osor al-boqiya 'an al-qurun al-xoliya (Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar). – Tahrir va tarjima: E. Browne, C.E. Sachau. – London: Luzac & Co, 1879.

2. Абу Райхан Бируни. Памятники минувших поколений / Пер. и коммент. академика В.Г. Тизенгаузена. – Ташкент: Фан, 1968.
3. Qayumov, A. Abu Rayhon Beruniy: hayoti va ilmiy merosi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2003.
4. Saidov, A. Sharq mutafakkirlari merosi va tarixshunoslik. – Toshkent: Akademnashr, 2012.
5. Nasr, Seyyid Hossein. Science and Civilization in Islam. – Harvard University Press, 1968.
6. Umarov, X. Manbashunoslik asoslari va tarixiy metod. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999.
7. G‘aniyeva, M. Abu Rayhon Beruniy va Markaziy Osiyo tarixshunosligi. – Samarqand: Imkon, 2017.
8. Vernadsky, G. The Origins of Russian Civilization: A Study in Comparative History. – Yale University Press, 1959.
9. Biran, M. Knowing the Past: Biruni and Historical Method in the Islamic World. // Journal of Islamic Studies, 2015, Vol. 26(2), pp. 155–172.